

РЕЦЕНЗІЇ

НА ЧУЖЕ НЕ ЗАЗІХАЄМ, АЛЕ Й СВОГО НЕ ВІДДАМО

Марія Іванець, Василь Глаголюк

*“Найвищою формою життя й єдиним гарантом
розвитку нації є національна держава”.*

Ярослав Стецько

Націю від етносу відрізняє наявність соціокультурного інтегруючого імпульсу, вища внутрішня згуртованість та ступінь самоусвідомлення. Творцем української нації стала ідея відновлення державності. Через намагання завойовниками асимілювати український народ, нав'язування чужої культури та релігії, все чіткіше окреслювалася інакшість українців і, таким чином, викристалізувалася нація як єдиний природний організм. Проте життя цього організму, його неупинний розвиток гальмувала відсутність власного права на своїх історичних просторах. Спрага народу – це потреба власної державності. Адже держава – це не просто територія, окрема територія утворює лише її фундамент. Держава – це ідея, яка здійснюється на цьому фундаменті, це почуття любові, відчуття побратимства, яке гуртує до купи усіх.

Євген Коновалець писав: “У вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у націю”. Таким чином саме ідея державності стала тією основною метою, задля якої йшли на подвиги покоління українців, починаючи від занепаду Київської Русі. Бо саме власна держава могла найповніше забезпечити потреби українця, дати йому простір для праці, творчості та розвитку. Дати простір нації для самоствердження як унікальної культурно-цивілізаційної субстанції. Наш національний Пророк Тарас Шевченко сформулював це прагнення в одну просту, але дуже глибоку і повну сентенцію: “В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”.

Уже в середині XIX століття у текстах українських публіцистів, попри утиски й заборони, розробляються ідеологічні засади творення нової української держави. На жаль, у той час на шляху реалізації національної ідеї українців було чимало перешкод. Насамперед, українські етнічні території не були цілісними, при цьому входили до складу сусідніх держав, які за жодних умов не допускали втрати цих стратегічних земель, а тому жорстоко карали будь-які прояви українського сепаратизму. Таким чином, пишучи у ретроспективі про модус становлення національної ідентичності, Юрій Шерех (Шевельов) у статті “Так було чи так мало бути” (1952), справедливо підкреслює те, що “українське відродження XIX сторіччя проходило під знаком літератури і слова. Осередком українськості було слово. Перші парості руху не були політичними”. Саме дослідженню публіцистики другої половини XIX – першої третини XX ст. та відтвореній

у ній моделі національної ідентичності українців присвятила свою монографію Тетяна Дзюба [1]. На прикладі публіцистичної спадщини найрепрезентативніших постатей цього періоду дослідниця з'ясовує зміст, функції та складові національного ототожнення.

У часи, коли інші методи боротьби не були доступними, на захист народу та збереження соціокультурного коду нації виходили публіцисти-мислителі, письменники, духовним мечем котрих стало слово. Саме у літературі та публіцистиці акумулювалися ідеї та ідеали.

Тетяна Дзюба розглядає процес становлення національної ідентичності у різних аспектах: історичному, соціальному, релігійно-міфологічному, ментальному, медійному та ін.

Історичний аспект окреслює потребу відновлення правди та справедливості. Адже, втративши державність, українці стали об'єктом історичного процесу, нашу історію переписав ворог, знищуючи минуле, намагався позбавити майбутнього. Так було з етнонімом «русини», яким називали народ Київської Русі. Як приклад, дослідниця наводить працю Л. Цегельського «Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна». Саме зміна етноніму, за словами Л. Цегельського, «дала московітам можливість присвоїти і усі ті розмахом і багатством подиву гідні культурні та політичні надбання, що створили в давніх часах мечем і словом сини Русі. Цар перейняв грецький термін «Росія», щоб таким чином ідеологічно об'єднати Московщину з Україною. Слова «Русь» до сеї цілі він тому не вживав, бо в Московщині слово «Русь» серед простого народу не вживалося, натомість на Русі-Україні (а так само в сусідніх країнах і цілій Європі) означало тоді лише нашу, властиву Русь-Україну».

«Якби Петро Великий був прийняв назву «Русь» як назву своєї московської держави, – продовжував Цегельський, – то через се настало б було велике баламутство, непожадне для його політичних замірів, бо люди могли б собі думати, що Московщина – це часть нашої властивої Русі. Тим часом Петро I бажав собі з'єднати Русь-Україну з Московщиною в одне тіло, але так, щоби ясно було, неначе Московщина є осередком, а наша Русь-Україна лише прищипкою до сего головного московського пня. Ось тому вхопився він до того слова «Росія», уживаного в тих часах деякими нашими церковними списателями та назвав цим словом цілу свою Московську державу, в склад якої входила вже й Україна з лівого боку Дніпра. План його був ясний – аби під новою назвою злучити хитро в одне тіло Московщину і властиво Русь-Україну. Так зміна назви Московської держави кинула виклик і державності українського народу».

Якщо в корінній Московії терміни «Россія», «руські» поступово приживалися, то історична Русь ніяк не могла сприйняти накинуту їй принизливу назву «Малоросія», а русини нізащо не хотіли перетворюватися на «малоросів». Тому поступово вони перейшли до вживання етноніма «українці».

Проте, поцупивши назву, Московщина пішла далі й присвоїла собі правонаступництво давньоукраїнської держави Київської Русі, а також перебрала на себе повноваження центру східнослов'янського православ'я. Згодом з'явився міф «про спільну колиску трьох братніх народів», яким намагалися легітимізувати ще одне історичне ошуканство українців – нібито добровільне «возз'єднання (вже єдиного) руського народу» під час підписання Переяславської угоди 1654 року.

Історична суспільна свідомість не еквівалентна об'єктивній історії, оскільки містить міфологічний компонент. За своїм впливом на масову свідомість міфи перевершують достовірну інформацію, а тому легко засвоюються та передаються. У ті часи, на жаль, як і тепер, історична свідомість українського суспільства була засмічена чужоземними міфологемами, які спотворювали історичну дійсність. Тому, аби позбавити суспільство хибних уявлень про минуле власного народу, публіцисти змушені були вдаватися до деміфологізації існуючих героїв та подій і створення нових міфів для закріплення у суспільній свідомості національних ціннісних орієнтирів. Оскільки однакове сприйняття історії є основою консолідації нації, її соціокультурної інтеграції, виникла потреба створення національного пантеону.

У соціальному контексті Тетяна Дзюба розглядає стосунки між елітою та народом, їх роль у національному самоусвідомленні. Саме друга половина XIX століття відзначилася розвитком народовського, українофільського руху. Проте нерозуміння глибинної суті демократичного характеру українського народу частиною представників освіченого прошарку, орієнтація на зовнішнє, поверхнєве, а не на внутрішнє, сакральне, призводила до невибагливого наслідування простолюду, копіювання лексичних форм та переодягання у народний стрій. Натомість народ, залишаючись носієм автентичної культури та звичаїв, гостро потребував освіти.

Іван Білик відзначав, що нести просвіту в народ можна і без маскараду, не міняючи “жупан на полатану свиту”. Він обстоював консолідацію з народом через об'єднання духом, а не шляхом запозичення його одягу та простих звичаїв. Таку ж думку відстоював Г. Галаган: “замість того, щоб піднімати народ у своїй фантазії, треба самому зійти до народу і стати тоді його вірним голосом”.

Завдання провідної верстви, за В. Антоновичем, “допомогти народу в освіті, у досягненні самоусвідомлення”. За відстоювання прав українського народу польський публіцист, який полемізував з Антоновичем, звинувачує його у відступництві національному та становому. У відповідь В. Антонович написав: “з волі долі я народився на Україні шляхтичем; у дитинстві мав усі звички паничів і довго поділяв усі станові та національні упередження людей, у колі яких виховувався; але коли настав для мене час самоусвідомлення [...] я побачив, що поляки-шляхтичі, які живуть у Південноруському краї, мають перед судом власної совісті тільки два вихідні пункти: або полюбити народ, серед якого вони живуть, перейнятися його інтересами, повернутися до народності, колись полишеної їхніми предками, або переселитися у землю польську”.

Ідею “служіння народу, який тебе годує” активно відстоював і В'ячеслав Липинський. У “Листах до братів-хліборобів” він означив також свій духовний родовід: “Ніколи я не вирікався і не вирікаюсь того, що належу до польського шляхетського роду, од віків осілого на Україні. І чого б я мав цього вирікатись? Шляхтичами польськими були: Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Богун, Юрій Немирич, Іван Виговський, Орлик, Калнишевський... Дякую Богові, що маю в собі кров тих, що сотворили саму ідею, самого поняття політичного нашої України. Щасливий я, що з кров'ю предків одідичив вроджений, інстинктивний нахил до українства...”. Послідовно відстоюючи державотворчі позиції, поборюючи москвофільство та полонофіль-

ство, В. Липинський мав на меті виробити в українця психологію громадянина, члена організованої нації, головною ідеєю якого повинна стати ідея суверенітету України. Медійний аспект проголошує засобом пробудження етногенетичної пам'яті – слово. П. Куліш актуалізує думку про пресу як важливий чинник національного самоусвідомлення: “Розпочалась нова війна за правду новою зброєю – словом. Тепер вільна преса цивілізованих народів заслоняє твори народного духа від московської цензури. Всюди пробереться печатне слово правди волі і науки...”.

Свого часу Куліш хотів заснувати газету іноземною мовою, яка б пропагувала недержавну українську націю в Європі: “Скільки разів я говорив нашим заможним людям про необхідність видавати французькою наші думи та історичні пісні для Європи! Але їм шкода грошей для такої справи! А при цьому вони хочуть аби Москва нас поважала. Москва стане поважати нас тільки тоді (і не раніше), коли ми досягнемо поваги в Європі. Ось завдання достойного гуманного патріота”. Направді, допоки інформаційний простір в Україні не буде українським, допоки не матимемо достойного каналу іномовлення, годі сподіватися, що національне стане престижним в Україні, а українське – за кордоном.

На завершення скажу словами Євгена Маланюка, якими розпочинається вступ до монографії Тетяни Дзюби: “Може найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнавати себе”. Саме така гостра і невідкладна потреба самопізнання українців, яко нації, і стала причиною написання цього ґрунтового дослідження. Адже, якщо нема усвідомлення своєї ідентичності, то немає стратегії розвитку, а відповідно й майбутнього. Це перший щабель висхідної у будівництві прогресивної держави. Другим – є вироблення державницької ідеї, консолідованими зусиллями національної спільноти.

Особливо актуальною проблема національного самовизначення стає в умовах світових глобалізаційних процесів. Не встигнувши добре сформуватися, національний організм ризикує розчинитися в аморфному середовищі космополітизму та денационалізованої світової спільноти. Це неминуче поставить під загрозу знищення національну культуру, яка є матрицею, кодом нації. Як наслідок: вмирає мова, культура – перестає існувати нація.

Варто зауважити, що ідея нівелювання націй, знищення їх з метою побудови світового комунізму, уже довела свою абсурдність у минулому столітті. Новітній досвід кризи ідеї денационалізації вже приносить перші плоди, а разом з ними й розуміння, що глобалізований світ може бути представлений лише в багатстві та розвитку національних культур.

Список використаної літератури

1. Дзюба Т. А. Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини XIX – першої третини XX ст.: модель національної ідентичності : монографія / Т. А. Дзюба. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. – 368 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.14

Прийнята до друку 05.10.14.